

**ATTITUDES VAN RESPONDENTEN TEN AANZIEN
VAN SURVEYS ONDERZOCHT AAN DE HAND VAN
PANELDATA**

Vicky Storms & Geert Loosveldt

1. INLEIDING

De laatste jaren lijkt het steeds moeilijker te worden mensen te overhalen om mee te werken aan surveyonderzoek (o.a. de Heer & Israels, 1992). Zelfs al blijft de algemene responsgraad in surveys relatief constant, toch vergroot het aandeel van weigeringen in de totale non-respons. De attitude van respondenten ten aanzien van surveys is een van de factoren die in theoretische modellen over surveyparticipatie wordt opgenomen. De theorieën van Ajzen en Fishbein (1975, 1980) over beredeneerd handelen, wijzen er immers op dat de attitude ten aanzien van een gedrag, naast de subjectieve normen ten opzichte van dat gedrag, een belangrijke voorspeller is voor de intentie tot uitvoeren van dat gedrag en zo voor het uiteindelijke uitvoeren van dat gedrag. De attitude ten aanzien van een gedrag is eerder gebaseerd op de opvattingen over de consequenties van dat gedrag, terwijl de subjectieve normen ten aanzien van een gedrag meer door de opvattingen over de maatschappelijke normen ten opzichte van dat gedrag bepaald worden. In onderzoek (Cialdini, Braver en Wolf, 1992; Hox, de Leeuw en Vorst, 1995) is getracht om deze theorie van beredeneerd handelen te gebruiken om een verklaringsmodel voor non-respons te ontwikkelen. Hox, de Leeuw en Vorst (1995) benadrukken het theoretische belang van onderzoek naar attitudes van respondenten ten aanzien van surveys (zie ook Rogelberg e.a., ip; Goyder, 1986; Krosnick, 1991; Groves en Couper, 1998).

Ook uit andere cognitieve theorieën als de balanstheorie (Heider, 1946, 1958) en de cognitieve dissonantietheorie (Festinger, 1957) kan worden afgeleid dat mensen willen handelen in overeenstemming met hun attitude ten opzichte van dat gedrag. Mensen streven naar consistentie tussen hun attitude en hun gedrag. Indien deze consis-

tentie ontbreekt, raakt het individu in een ongemakkelijke positie en wordt er een onaangename psychologische ervaring gecreëerd, namelijk dissonantie (Evangelista, Albaum & Poon, 1999: 230). Een positieve attitude weegt dus positief door in de responsbalans (=meewerken), terwijl een negatieve attitude de balans naar de andere kant (=weigeren) doet overhellen.

De interesse in attitudes van respondenten ten aanzien van surveys is niet nieuw. Reeds in 1955 organiseerde Sjoberg een "questionnaire on questionnaires" met de bedoeling de houding ten opzichte van surveys georganiseerd door de overheid te bepalen. Hij vond dat houdingen van respondenten ten aanzien van een vragenlijst van belang zijn in het interpreteren van de substantiële antwoorden van de respondent op de vragen. Dit onderzoek inspireerde Goyder die in 1986 berichtte over zijn "survey on surveys". De resultaten toonden ten eerste aan dat een algemeen negatieve houding ten aanzien van surveys de kans op deelname aan het survey vermindert, ten tweede dat deze attitude niet gerelateerd is met socio-demografische variabelen en ten derde dat hoe meer vragen de respondent ontvangt om deel te nemen aan surveys, hoe negatiever de houding tegenover surveys wordt.

Maar onderzoek naar attitudes ten aanzien van surveys was en is zeker geen wijdverspreide praktijk. Er zijn immers heel wat factoren die dergelijk onderzoek bemoeilijken. Het gebruik van een meetinstrument (survey) om het meetinstrument zelf te evalueren (houding tegenover surveys), is op zich al contradictorisch (Goyder, 1986: 28). Daarbij komt nog eens dat de onderzoeker onmogelijk gegevens kan vergaren over non-respondenten. Het grote probleem met non-respons is de kans op een selectieve non-respons. De non-respondenten zijn dan niet vergelijkbaar met de respondenten, wat leidt tot een vertekende steekproef (vglk. Lessler & Kalsbeek, 1992; Breen, 1996). Onder de verwachting dat non-respondenten precies deze personen zijn met een negatieve houding tegenover surveys, zal een meting van deze houding, door middel van een survey, de attitude ten aanzien van surveys te positief inschatten. Maar niet enkel de kengetallen zoals die verzameld zijn op basis van de steekproef kunnen vertekend zijn, ook de relaties tussen variabelen kunnen op deze vertekende basis verkeerd ingeschat worden (Breen, 1996).

Juist omwille van de selectieve non-respons die wellicht gerelateerd is aan de attitude ten aanzien van surveys is het van belang de impact ervan te evalueren. De attitude ten aanzien van surveys beïnvloedt bovendien niet alleen de beslissing om mee te werken maar ook de kwaliteit van de behaalde gegevens. Zo zien Rogelberg e.a. (ip) een verband tussen de attitudes ten aanzien van surveys en de wijze waarop de respondent de vragen beantwoordt (itemnonrespons, consistentie in antwoorden, volledigheid van informatie,...). Uit onderzoek naar veranderingen in attitudes blijkt bovendien dat attitudes te manipuleren zijn (o.a. Petty & Cacioppo, 1981). Dit opent praktisch gezien perspectieven voor de onderzoeker die de responsgraad in zijn onderzoek kan verbeteren door tactieken te ontwerpen die inspelen op de attitudes van zijn respondenten tegenover surveys.

2. ONDERZOEKSVRAGEN

De opzet van dit artikel is het onderzoeken van de volgende vijf onderzoeksvragen aan de hand van panelgegevens. Het werken met panelgegevens heeft het voordeel dat de gegevens uit een eerste golf van het onderzoek gebruikt kunnen worden om de medewerking aan een volgende golf te verklaren. Bij een cross-sectioneel onderzoek ontbreken deze gegevens voor niet-respondenten en is het dus niet mogelijk een vergelijking te maken tussen respondenten en niet-respondenten. Natuurlijk is er in een panelonderzoek ook al non-respons opgetreden bij de eerste golf van het onderzoek. Respondenten die negatief staan tegenover surveys kunnen bij de eerste golf reeds geweigerd hebben mee te doen aan het onderzoek, waardoor zij dus uit de gerealiseerde steekproef verdwenen zijn.

Een eerste onderzoeksvraag is het in kaart brengen van de attitudes ten aanzien van surveys. In het allereerste onderzoek naar attitudes ten aanzien van surveys wou Sjoberg (1955) te weten komen hoe de mensen staan tegenover surveys door de overheid en wat hun grootste bezwaren zijn tegenover dergelijk surveyonderzoek. Indien de onderzoeker de houding van respondenten ten aanzien van surveys kent, kan hij hierop inspelen.

Deze houding ten aanzien van surveys zou afhankelijk kunnen zijn van respondentkenmerken. In de algemene non-responsliteratuur is er een grote interesse naar het verband tussen non-respons met enkele achtergrondkenmerken, zoals geslacht, leeftijd, opleiding, urbanisatiegraad, beroepssituatie (o.a. Groves, 1989; Goyder, 1987; Brehm, 1993). Onder de hypothese dat net de personen met een negatieve attitude ten aanzien van surveys minder geneigd zijn om deel te nemen aan een survey, zouden de achtergrondkenmerken die in verband staan met non-respons, ook een verband moeten hebben met attitudes ten aanzien van surveys. Goyder (1986) heeft in zijn "survey on surveys" echter geen bevestiging gevonden van dergelijke verschillen in attitude tussen socio-demografische groepen. Een tweede onderzoeksvraag kan hier dus zijn om te zoeken naar een band tussen kenmerken van de respondent en zijn houding ten aanzien van surveys.

De derde onderzoeksvraag is het bekijken van de impact van de attitude van de respondent ten aanzien van surveys in een eerdere golf van het panelonderzoek op de (intentie tot) medewerking aan de volgende golf van het survey. Uit vorig onderzoek is gebleken dat een algemene negatieve attitude ten aanzien van surveys de responskans voor een survey negatief kan beïnvloeden (Goyder, 1986; Baruch, 1999). In een panelonderzoek is de verwachting dan ook dat respondenten die in een eerste golf een negatieve houding tegenover surveys aannemen, minder geneigd zullen zijn om deel te nemen aan een volgende golf van het panelonderzoek.

Ook factoren, die meer algemeen maatschappelijk van aard zijn, hebben reeds hun belang getoond in de verklaring van non-respons, zoals sociale waarden (Goyder & Leiper, 1985), betrokkenheid in een gemeenschap (Couper, Singer & Kulka, 1998), politieke aliënatie (Brehm, 1993), bezorgdheden over privacy en vertrouwelijke behandeling van persoonlijke gegevens (Singer, Mathiowetz & Couper, 1993; Goyder &

Leiper, 1985). Het valt dan te verwachten dat het surveyklimaat in het algemeen, en de attitude ten aanzien van surveys in het bijzonder, gerelateerd zijn aan dergelijke maatschappelijke waarden. Deze verwachting kan getest worden in een vierde onderzoeksvraag.

Indien er inderdaad een vertekening optreedt in de steekproef ten gevolge van systematische uitval van respondenten, verergert deze vertekening bij elke opeenvolgende golf van het onderzoek. Het gevaar bestaat er dan ook in dat het panel van respondenten na verloop van tijd, enkel nog bestaat uit een zeer selecte groep met een o.a. zeer positieve houding ten aanzien van surveys die niet meer representatief is voor de aanvankelijk beoogde populatie. Het onderzoeken van de omvang van deze vertekening in het panel is een laatste onderzoeksvraag en kan gebeuren door de panelrespondenten (die al minstens één ervaring met het survey hebben) te vergelijken met nieuwe respondenten (voor wie dit een eerste dergelijke surveyervaring is).

3. GEBRUIKTE DATA

De data die in de analyses gebruikt zal worden, werd verzameld in het kader van het Vlaamse luik van het ISPO/PIOP-verkiezingsonderzoek (Beerten e.a., 1997). De opzet was een panelonderzoek te voeren met het oog op een longitudinale meting van de politieke opinies en stemgedrag van de Belgen. Het onderzoek vond telkens plaats naar aanleiding van federale verkiezingen van Kamer en Senaat, de eerste keer in 1991, de tweede keer na de verkiezingen in 1995, en de derde keer na de verkiezingen van juni 1999 (1). De analyses worden beperkt tot het Vlaamse luik om methodologische problemen met cross-culturele vergelijkbaarheid van de data te vermijden.

Er worden data verzameld over politieke interesse en kennis van politiek, percepties over politieke organen (bv. politieke partijen) en de mening over belangrijke beleidsproblemen. Ook vragen naar de identificatie met een politieke partij, de voorkeur voor een bepaalde partij, de mening over de efficiëntie van het beleid, en de wijze en mate van politieke participatie komen aan bod. Andere thema's die besproken worden zijn percepties over sociale klasse en welvaart, attitudes ten aanzien van autoriteit, attitudes tegenover migranten, politieke corruptie en het leefmilieu. Tevens worden de sociaal-demografische kenmerken van de respondent grondig in kaart gebracht. De steekproef bestaat telkens uit een tweetrapssteekproef waarbij elk element een zelfde kans heeft om opgenomen te worden in de steekproef. De interviewers krijgen adressen en verzamelen de data via een persoonlijke interview bij de respondent thuis.

In 1991 werd de attitude van de respondenten ten aanzien van het interview en surveys in het algemeen nog niet bevraagd. Deze items zijn enkel in de vragenlijsten van 1995 en 1999 opgenomen. Daarom zullen de analyses gebeuren op basis van de data van 1995. De gegevens uit 1999 zullen gebruikt worden om een koppeling te maken tussen de attitudes ten aanzien van surveys gemeten in 1995 met de medewerking aan

het vervolgsurvey van 1999. Tabel 1 geeft een overzicht van de responsgraden in de opeenvolgende golven van het onderzoek.

Tabel 1. Aantal afgewerkte interviews en responsgraden in verkiezingsonderzoek 1991-1995-1999

	In 1991	In 1995		In 1999	
	Nieuwe respondenten	Panelrespondenten	Nieuwe respondenten (2)	Panelrespondenten	Nieuwe respondenten (2)
Aantal afgewerkte interviews	2691	1762	337	1461	718
Responsgraad (3)	0,66 (4)	0,68	0,55	0,73	0,54

Zowel in 1995 als in 1999 werden buiten de panelrespondenten nog nieuwe respondenten ondervraagd. Bij deze nieuwe respondenten horen zowel nieuwe kiezers (die net meerderjarig zijn geworden) als respondenten die weggevallen panelrespondenten dienen te vervangen. Zoals verwacht blijkt de responsgraad bij panelrespondenten steeds hoger te zijn dan bij de nieuwe respondenten. Dit is een aanwijzing voor een selectieve non-respons.

4. INDICATOREN VAN ATTITUDES TEN AANZIEN VAN SURVEYS

Een van de problemen bij de geldigheid van de meting van attitudes van respondenten ten aanzien van surveys is de reactiviteit van de meting. Mensen streven immers naar consistentie tussen hun houding tegenover een bepaald gedrag en hun eigenlijke gedrag. Indien de persoon gedrag vertoont dat in tegenstrijd is met de eigen attitudes ten aanzien van dat gedrag, kan de persoon zijn attitudes aanpassen zodat deze consistent worden met het vertoonde gedrag (cognitieve dissonantietheorie, Festinger, 1957). Tijdens het gedrag zelf (=het deelnemen aan een survey), wordt de attitude ten aanzien van dat gedrag gemeten. Op basis van een dergelijke meting zal men de attitude van respondenten ten aanzien van surveys te positief inschatten.

In het verkiezingsonderzoek in 1995 en 1999 werden op het einde van het interview vijf vragen gesteld aan de respondenten over hun mening over het voorbije interview, en surveys in het algemeen. De respondent werd gevraagd naar zijn mening over hoe aangenaam het voorbije interview was, hoe zinvol hij dergelijk onderzoek vindt, hoe geloofwaardig hij de resultaten van dergelijk onderzoek acht, hoe moeilijk de vragen waren, en wat hij vond van de duur van het interview. Men kon telkens antwoorden

met een antwoordschaal van 5 punten gaande van "helemaal eens" tot "helemaal oneens", behalve bij de vraag naar de mening over de duur van het interview. Daar werden de respondent drie antwoordmogelijkheden voorgelegd: "te lang", "niet te lang, niet te kort" en "te kort". Van deze vijf items kunnen we een gemiddelde berekenen om een globaal beeld te krijgen over de attitudes van de respondenten ten aanzien van surveys. Een lage score wil zeggen dat de respondent het eens is met de gegeven uitspraak, en dus positief staat tegenover surveys.

Tabel 2. Gemiddelden van de vijf indicatoren van attitudes ten aanzien van surveys (N)

Vragen	Gemiddelde '95	Gemiddelde '99
Q131 - Interview aangenaam?	2.08 (2092)	2.03 (2174)
Q132 - Zinvolheid onderzoek?	2.21 (2025)	2.16 (2129)
Q133 - Geloofwaardigheid resultaten?	2.35 (2041)	2.34 (2142)
Q134 - Moeilijkheidsgraad vragen? ^a	2.92 (2091)	2.77 (2174)
Q135 - Mening over de duur van het interview ^{ab}	2.12 (2070)	2.07 (2159)

^a omgekeerd voor analyse - ^b drie-puntenschaal

In het algemeen zijn deze resultaten positief, zowel in 1995 als in 1999. Het gemiddelde bevindt zich telkens dicht bij de tweede categorie ("eens"). Dit is niet zo bij de vragen naar de moeilijkheid van de vragen en de mening over de duur van het interview: daar zijn de resultaten eerder aansluitend bij de middencategorie ("noch eens, noch oneens"). Dit sluit aan bij bevindingen van Schleifer (1986) die vaststelde dat respondenten die meewerken aan een survey dit meestal een aangename gebeurtenis vinden. De vraag blijft echter in welke mate deze resultaten representatief zijn voor de werkelijke houding van de bevolking of veroorzaakt zijn door een vertekening omwille van opgetreden selectieve non-respons of omwille van een reactiviteit van de meting.

Conceptueel kan er bij deze vijf vragen een onderscheid gemaakt worden tussen algemene en specifieke vragen. Algemene vragen over surveys peilen naar hoe de respondent staat tegenover surveyonderzoek in het algemeen. Hiertoe behoren de vragen naar de zinvolheid van dergelijk onderzoek (Q132) en de geloofwaardigheid van de resultaten van dergelijk onderzoek (Q133). Specifieke vragen daarentegen gaan over de mening over een bepaald interview. Dit zijn de vragen naar de mening over het aangename karakter (Q131), de moeilijkheidsgraad (Q134) en de duur van dat interview (Q135).

De correlatie tussen de algemene vragen (zinvolheid - betrouwbaarheid) blijkt significant te zijn, en redelijk sterk ($r=0.45330$, $p<0.0001$). Deze twee items worden sa-

mengevoegd tot één likertschaal (met scores van 1 tot 10). De score van de respondent op deze likertschaal wordt beschouwd als een meting van de attitude van de respondent tegenover surveyonderzoek in het algemeen. Een lage score duidt op een positieve ingesteldheid bij de respondent. Bij de specifieke vragen wordt de variabele in verband met de mening van de respondent over de duur van het interview niet in de verdere analyse betrokken wegens de geringe spreiding die deze variabele vertoont, de afwijkende antwoordschaal en het ambigue karakter van de antwoordcategorie 'te kort' (5). De correlatie tussen de overblijvende twee variabelen over hoe aangenaam en hoe moeilijk men het interview vond, bedraagt 0.16248 ($p < 0.0001$). Deze correlatie ligt onvoldoende hoog om te kunnen besluiten dat het om twee indicatoren van een zelfde concept gaat. Beide variabelen worden daarom apart geanalyseerd.

5. RELATIE TUSSEN ATTITUDE TEN AANZIEN VAN SURVEYS EN ENKELE ACHTERGRONDKENMERKEN

In de non-responsliteratuur is er een grote interesse naar het verband tussen non-respons met enkele achtergrondkenmerken, zoals geslacht, leeftijd, opleiding, urbanisatiegraad, beroepssituatie (o.a. Groves, 1989; Goyder, 1987; Brehm, 1993). Deze sociaal-demografische kenmerken kunnen de onderzoeker een beeld schetsen van mogelijke 'probleem'-groepen. Dit zijn groepen mensen waarvoor het minder waarschijnlijk is dat ze meewerken aan surveyonderzoek. Uit een dergelijke analyse van het verkiezingsonderzoek blijkt in de gerealiseerde steekproeven van 1991 (Carton e.a., 1993: 8) en 1995 (Beerten e.a., 1997: 14) een lichte ondervertegenwoordiging van oudere vrouwen in de gerealiseerde steekproef. Onder de hypothese dat net de personen met een negatieve attitude ten aanzien van surveys minder deelnemen aan surveys, kan verwacht worden dat deze oudere vrouwen een meer negatieve attitude zullen innemen tegenover surveys. Goyder (1986) vond in zijn "Survey on surveys" echter geen bewijs voor deze verwachting. Drie achtergrondkenmerken worden hier op basis van de data van 1995 bekeken, met name het geslacht, de leeftijd en het opleidingsniveau van de respondent.

In verband met geslacht bestaat dus het vermoeden, op basis van de ondervertegenwoordiging van (oudere) vrouwen in de gerealiseerde steekproef, dat vrouwen een meer negatieve houding zullen bezitten tegenover surveys dan mannen. De samenhang tussen het geslacht van de respondent en de algemene attitude van de respondent ($t = -3.39$, $df = 1989$, $p = 0.0007$) is significant, net als de samenhang met de evaluatie van het aangename karakter van het voorbije interview ($t = -3.74$, $df = 2090$, $p = 0.0002$) en met de moeilijkheidsgraad van het interview ($t = -7.00$, $df = 2089$, $p < 0.0001$). Vrouwen hebben zoals verwacht een meer negatieve houding tegenover surveys in het algemeen (een gemiddelde van 2.32 tegenover 2.22) en geven een meer negatieve evaluatie aan het voorbije interview, zowel wat betreft het aangename karakter (2.14 tegenover 2.03) als de moeilijkheidsgraad (3.05 tegenover 2.81) (6).

Met betrekking tot de leeftijd kunnen we verwachten dat oudere respondenten een meer negatieve houding aannemen ten aanzien van surveys dan jongeren. De variabele leeftijd werd in vijf categorieën onderverdeeld. Voor elk van deze vijf categorieën werden de gemiddelde schaalposities vergeleken. De verschillen tussen de vijf gemiddelden bleken niet significant te zijn, zowel voor de moeilijkheidsgraad van het interview als het aangename karakter ervan. Bij de algemene attitudes ten aanzien van surveys bleken er echter wel significante verschillen te zijn. De oudste leeftijdsgroep verschilde significant ($p < 0.05$) van elk van de drie jongste groepen. Het verband bleek echter omgekeerd te zijn dan verwacht. De oudste leeftijdsgroep was telkens de meest positieve groep (een gemiddelde van 2.16 ten opzichte van 2.32, 2.30 2.29) (7). Indien men het verband tussen leeftijd en de algemene houding ten aanzien van surveys test onder controle van geslacht, stelt men vast dat bij de mannelijke respondenten geen enkel gemiddelde op de attitudeschaal meer beduidend verschilt van een ander. Bij de vrouwen is enkel het verschil in de algemene surveyattitude tussen de leeftijdscategorie (35-45-jarigen) en de oudste leeftijdscategorie (+65-jarigen) nog significant. Het scoreverschil bedraagt hier ook slechts 0.18 ($p < 0.05$). Weer blijkt de oudste categorie de meest positieve categorie te zijn. Misschien dat de verklaring net ligt in het feit dat oudere (vrouwelijke) respondenten met een negatieve houding tegenover surveys reeds in het eerste survey in 1991 afgehaakt hebben, waardoor de overgebleven groep in 1995 net bestaat uit de oudere respondenten met een positieve houding ten aanzien van surveys.

Een volgende variabele is het opleidingsniveau van de respondent. Opleidingsniveau is in drie categorieën verdeeld: geen of lager onderwijs en lager middelbaar onderwijs (1), hoger middelbaar onderwijs (2), hoger onderwijs (3). De gemiddelde algemene surveyattitude verschilt niet in de drie groepen. Bij de meer specifieke vragen is er wel een verschil. De laagst opgeleide groep (een gemiddelde van 3.00) beoordeelt de moeilijkheidsgraad van het survey negatiever dan zowel de middelbaar als de hoger geschoolden (respectievelijk 2.84 en 2.89). De laagst geschoolede groep is dan echter wel meer positief (2.03) dan de middelbaar geschoolden (2.13) wat betreft het aangename karakter van het interview.

Van de geteste achtergrondkenmerken blijkt enkel het geslacht van de respondenten verbonden te zijn met de attitude van respondenten ten opzichte van surveys, en met de wijze waarop zij het interview beoordelen. Het opleidingsniveau van de respondent hangt enkel samen met de beoordeling van de moeilijkheidsgraad van het interview.

6. RELATIE TUSSEN ATTITUDES TEN AANZIEN VAN SURVEYS EN DE (BEREIDHEID TOT) MEDEWERKING

De relatie tussen attitude van de respondent ten aanzien van surveys en zijn responsgedrag kan vanuit verschillende theoretische standpunten bekeken worden. De theorie van beredeneerd handelen (Ajzen en Fishbein, 1975, 1980) tracht gedrag, zoals

medewerking aan een survey, te verklaren op basis van een gedragsintentie. De medewerking aan een survey kan als een gedrag beschouwd worden waartoe de respondent een intentie vertoont. Attitudes ten aanzien van surveys hebben dan effect op de intentie om mee te werken aan een survey. De bijhorende onderzoeksvraag is of attitudes van respondenten ten aanzien van surveys een invloed hebben op de (intentie tot) medewerking van de respondenten aan surveys. Een zelfde hypothese kan ook onderbouwd worden vanuit andere cognitieve theorieën, zoals balanstheorie (Heider, 1946, 1958) en cognitieve dissonantietheorie (Festinger, 1957). De respondent wil een negatieve ervaring van dissonantie vermijden, en handelt daartoe in overeenstemming met zijn attitude: een negatieve attitude ten aanzien van surveys leidt zo tot een weigering om mee te werken, personen met een positieve attitude ten aanzien van surveys zullen wel meewerken.

Zowel uit de theorie van het beredeneerd handelen, als uit de cognitieve theorieën kan dus de hypothese afgeleid worden dat mensen die in een eerste onderzoek een positieve houding ten aanzien van surveys innamen, en het interview positief beoordeelden, een grotere intentie zullen hebben mee te werken aan het vervolgonderzoek, en dat ook effectief meer zullen doen.

Er bestaan twee indicatoren in onze dataset die gebruikt kunnen worden om de respons in de volgende golf van het onderzoek na te gaan, namelijk de bereidheid tot meewerken in een volgende survey (gemeten tijdens het interview van 1995), en de echte medewerking in 1999. Deze bereidheid tot nogmaals meewerken aan een volgend survey was geen directe vraag in de vragenlijst van 1995. De interviewer vertelde op het einde van het interview van 1995 dat er nog een survey zou gehouden worden naar aanleiding van de verkiezingen van 1999 en dat de respondent daarvoor misschien opnieuw zou gecontacteerd worden indien deze daar geen bezwaren tegen had. De interviewer noteerde enkel een uitdrukkelijke verklaring van de respondent om niet meer mee te willen werken.

Een tweede indicator is de eigenlijke medewerking in 1999. Een overzicht van de respons is te vinden in tabel 3. De non-respons op het derde survey bestaat dus niet enkel uit weigeraars (61.53% van de totale non-respons bij de panelrespondenten in 1999), maar ook personen die niet meer gecontacteerd konden worden (14.75%), niet (meer) inzetbare adressen (17.97%), zoals overlijdens, respondenten die verhuisd zijn en respondenten die nog een andere reden hebben om niet mee te werken (5.76%). Voor het verdere testen van de onderzoeksvragen, concentreren we ons op de groep respondenten die verdere deelname in 1999 geweigerd heeft. De andere redenen tot non-respons geven ons immers geen uitsluitend over de intentie van deze respondenten tot medewerking en worden niet opgenomen in de analyse.

Tabel 3. Respons bij panelrespondenten in 1999 (8)

Respons	Aantal	Percentage van totaal aantal gecontacteerde panelrespondenten
Interview afgenomen	1460	69.56
Weigering	362	17.29
Niet (meer) inzetbaar (9)	87	5.05
Niet te contacteren	90	4.14
Andere	34	2.33
TOTAAL	2099	100.00

De band tussen de intentie tot medewerken aan het einde van het interview in 1995 en het al dan niet meewerken in 1999 is zeer sterk ($X^2=31.7925$, $df=4$, $p<0.0001$). Van degenen die geen opmerking aan het einde van het interview in 1995 gaven waaruit bleek dat ze niet meer willen meewerken ($N=2011$), neemt nog 70.56% deel in 1999 en weigert 16.41%; van degenen die spontaan verklaarden niet meer mee te willen doen ($N=82$), werkten in 1999 nog 46.34% mee en weigert 39.02%. Dit resultaat ligt in de lijn van de verwachting van de theorie beredeneerd handelen. De intentie om een bepaald gedrag te vertonen, blijkt een goede voorspeller van het eigenlijke gedrag. Hox, de Leeuw en Vorst (1995) hebben deze band ook getest. Zij vonden in hun onderzoek eveneens een effect, dat weliswaar zwakker was dan ze zelf verwacht hadden. Dit verschil is waarschijnlijk te wijten aan een andere meetprocedure. Hox, de Leeuw en Vorst gaven een beschrijving van een onderzoek en vroegen dan naar de intentie om mee te werken aan een dergelijk onderzoek. In de verkiezingsvragenlijst was het volgende onderzoek echter zeer concreet. De respondent had het net meegeemaakt, dus wist hem wat vier jaar later in 1999 te wachten stond. Bovendien werd enkel een spontane uitdrukking van een negatieve intentie door de respondent opgetekend.

Op basis van de theorie van beredeneerd handelen en cognitieve theorieën hebben we de verwachting geformuleerd dat de attitudes ten aanzien van surveys, gemeten in 1995, samen zullen hangen met de intentie tot medewerken aan de volgende golf van het onderzoek, ook gemeten in 1995. Het gemiddelde op de algemene surveyattitudeschaal is bij diegenen die spontaan verklaren niet meer mee te willen werken, significant hoger (een gemiddelde van 2.91 ten opzichte van 2.25), en dus minder positief dan bij de andere respondenten ($t=-7.31$, $df=71.5$, $p<0.0001$). Ook het evalueren van hoe aangenaam (2.93 tegenover 2.04 met $t=8.94$, $df=83.5$, $p<0.0001$) en hoe moeilijk het voorbije interview was (3.41 tegenover 2.90 met $t=-5.03$, $df=84.8$, $p<0.0001$), verschilt significant tussen zij die expliciet meedelen om de volgende keer niet meer mee te werken, en de andere respondenten. De intentie om nogmaals mee te werken

hangt dus samen met de algemene houding ten opzichte van surveys, en de eerder gegeven beoordeling van het interview in termen van aangenaam en moeilijk.

Maar meer belangrijk is het verband te bekijken tussen de attitudes ten aanzien van surveys, zoals gemeten in 1995, en de werkelijke respons in 1999 door de gemiddelden op de algemene attitudeschaal ten aanzien van surveys en de specifieke evaluatievragen over het interview te vergelijken voor respondenten en non-respondenten in 1999. Panelrespondenten die in 1999 hun medewerking weigerden, haalden in 1995 een gemiddeld hogere en dus meer negatieve score ten aanzien van surveys ($t=3.63$, $df=465$, $p=0.0003$), waren minder positief over het aangenaam karakter van het interview in 1995 ($t=4.09$, $df=491$, $p<0.0001$), en over de moeilijkheidsgraad van dat interview in 1995 ($t=3.53$, $df=1816$, $p=0.0004$) dan respondenten die in 1999 wel opnieuw meewerkten. Ondanks hun significantie zijn de verschillen tussen de gemiddelden niet groot, respectievelijk 0.15, 0.17 en 0.16 (op een schaal van 5 punten), maar de richting van het verschil bevestigt de eerder gestelde hypothese.

De attitude van respondenten ten aanzien van surveys kan dus inderdaad een factor zijn in de verklaring van non-respons. Het gevaar bestaat dan dat na een aantal golven het panel enkel nog zal bestaan uit een zeer selecte groep respondenten die niet meer representatief is voor de oorspronkelijke groep respondenten. Dit wordt verder onderzocht in paragraaf 8.

7. VERBAND TUSSEN ATTITUDE VAN DE RESPONDENT TEN AANZIEN VAN SURVEYS EN ANDERE ATTITUDES VAN DE RESPONDENT

Goyder en Leiper (1986: 56) benadrukken het belang van de opname van maatschappelijke waarden in een onderzoek naar surveys. De respondent maakt zijn beslissing om mee te werken immers als een "active roleplayer" (naar Marquis, 1977: 49): hij weegt de voor- en nadelen zorgvuldig tegen elkaar af binnen een context van waarden.

Surveys worden immers vaak voorgesteld aan potentiële respondenten als een kans om je mening te geven, als nuttig voor de gemeenschap, als strikt vertrouwelijk en anoniem. Ook de organiserende onderzoekinstelling wordt hier vermeld. Hiermee worden een aantal waarden en onderwerpen opgemerkt, waarvan de onderzoeker denkt dat deze belangrijk zijn voor de respondent, zoals het belang hechten aan de gemeenschap, vertrouwen in de organiserende onderzoekinstelling en het aandachtig zijn inzake privacy en vertrouwelijkheid van gegevens. De attitude die een respondent bezit ten aanzien van surveys kan dus verbonden zijn met deze maatschappelijke waarden. De maatschappelijke waarden die hier onderzocht zijn, hebben hun invloed reeds bewezen in andere onderzoeken naar attitudes ten aanzien van surveys (o.a. Goyder en Leiper, 1985; Couper, Singer en Kulka, 1998; Mathiowetz, De Maio en Martin, 1991; Knack, 1990, 1992).

Theoretische perspectieven over surveydeelname (bv. Goyder & Leiper, 1985; Groves, Couper & Cialdini, 1992; ook Mathiowetz, DeMaio & Martin, 1991) suggereren dat de bereidheid van een persoon tot het toestaan van een interview een vorm is van betrokken zijn in de gemeenschap (Couper, Singer & Kulka, 1998: 60). Het valt dan te verwachten dat respondenten die makkelijk bereid zijn iets te doen voor de gemeenschap, ook positief zullen staan tegenover surveys. In de verkiezingsvragenlijst zijn items opgenomen die verbonden zijn met de notie gemeenschapszin: "men voelt zich pas echt gelukkig als men regelmatig iets voor een ander kan doen zonder van hen iets terug te verwachten", "wat telt in het leven is het gevoel niet alleen te zijn", "ik voel me pas echt goed als ik me kan inzetten voor een gemeenschappelijk doel" en "van nature is de mens begaan met het welzijn van zijn medemens". Deze items vormen samen een likertschaal (cronbach's alpha= .65). De score van de respondent op deze likertschaal wordt gebruikt als meting van zijn gemeenschapszin. Deze variabele blijkt zowel met de algemene attitude ten aanzien van surveys ($r=-0.19016$, $df=1982$, $p<0.0001$) als met de evaluatie van het aangename karakter van het interview ($r=-0.17627$, $df=2078$, $p<0.0001$) verbonden te zijn. Beide correlaties zijn significant, maar desondanks niet al te sterk. Hun richting blijkt echter wel in overeenstemming te zijn met de verwachtingen. De respondenten die positief staan ten aanzien van surveys zijn ook deze mensen die meer belang hechten aan de gemeenschap.

Hiermee verbonden kan ook de relatie tussen de attitudes ten aanzien van surveys en utilitair individualisme bekeken worden. Personen die hoog scoren op een utilitair individualisme-schaal, zijn zeer gericht op eigenbelang en kennen weinig solidariteit tegenover hun medemens. De verwachting is dat personen die utilitair individualistisch ingesteld zijn, een negatieve houding zullen aannemen tegen het survey en surveyonderzoek in het algemeen. In de vragenlijst van 1995 zit een betrouwbare (cronbach's alpha=.82) schaal die de mate van 'utilitair individualisme' meet (10). Er blijken echter geen significante verbanden te zijn tussen de mate van utilitair individualisme en de attitude van de respondent ten aanzien van surveys in het algemeen of de evaluatie door de respondent van het voorbije interview. Utilitair individualisme lijkt dus niet zomaar het tegenovergestelde te zijn van gemeenschapszin. Dit wordt duidelijk als de correlatie tussen beide schalen wordt berekend. Deze is weliswaar negatief en significant, maar niet sterk ($r=-0.10$, $p<0.0001$).

Een volgende maatschappelijke waarde heeft te maken met een gevoel van politieke aliënering bij de burgers. Surveys, en in elk geval survey met betrekking tot algemeen maatschappelijke onderwerpen, worden door interviewers vaak aan respondenten gepresenteerd als een hulpmiddel voor het politieke beleid. Men stelt het deelnemen aan surveys voor als een kans om je mening te kunnen geven aan het politieke beleid. Het valt dan ook te verwachten dat respondenten die zeer wantrouwend staan tegenover het politieke gebeuren en die vinden dat burgers zoals zij sowieso niets te zeggen hebben in de politiek, ook wantrouwend zullen staan tegenover surveyonderzoek als dat voorgesteld wordt als politiek hulpmiddel (Abramson & Aldrich, 1982; Conway, 1991; Rosenstone en Hansen, 1993). In de dataset van 1995 is een lijst van items aanwezig die trachten te meten in hoeverre de respondent zich politiek machteloos voelt. Met enkele van deze items ("gaan stemmen heeft geen zin", "politieke partijen zijn enkel in mijn stem geïnteresseerd en niet in mijn mening", "bij verkiezingen

beloofd de ene partij al wat meer dan een andere, maar uiteindelijk komt er weinig van terecht", "de meeste politici hebben nooit geleerd te luisteren", "de meeste politici beloven veel maar doen weinig" en "van zodra ze gekozen zijn, voelen politici zich te goed voor mensen zoals ik") is het mogelijk een betrouwbare schaal te vormen (Cronbach's $\alpha = .85$) die een meting geeft van de politieke anomie van de respondent.

De relatie tussen deze schaal van politieke machteloosheid en de algemene attitude tegenover surveys blijkt tevens significant ($r=0.15472$, $df=1982$, $p<0.0001$) te zijn, al is het verband niet sterk. De richting ligt wel in de lijn van de verwachting. Respondenten die zich sterk politiek machteloos voelen, staan negatiever ten opzichte van surveys in het algemeen. Ze zijn dus sceptischer over de geloofwaardigheid van de resultaten en de zinvolheid van onderzoek dat politieke onderwerpen en stemgedrag behandelt. Brehm (1993: 64) heeft dergelijke verbanden ook gevonden. Personen die het meest geneigd zijn deel te nemen aan opiniepeilingen zijn volgens hem meer geneigd deel te nemen aan politieke activiteiten in het algemeen. Zo ziet hij "*political participation as a metaphor for survey participation*" (Brehm, 1993: 69). Respondenten lijken participatie aan een survey (over een onderwerp dat verband houdt met politiek) als een politieke actie te beschouwen. Wie weinig nut ziet in het uitvoeren van algemene politieke acties door gewone burgers, zal ook deze politieke daad (=meewerken aan survey) niet zien zitten.

Een verwachting die hieruit voortvloeit is dat respondenten die een grote interesse hebben voor het politieke gebeuren ook positief zullen staan tegenover een survey dat met politiek te maken heeft. In het verkiezingssurvey van 1995 werd de respondenten gevraagd in welke mate ze belangstelling hadden voor politiek. Ze konden kiezen uit een antwoordschaal bestaande uit 5 punten gaande van "heel veel belangstelling" tot "geen belangstelling". De resultaten blijken de verwachting te ondersteunen: hoe meer men geïnteresseerd is in politiek, hoe meer men het aangenaam ($r=0.18$, $p<0.0001$) en makkelijk ($r=0.21$, $p<0.0001$) vond om mee te doen. Bovendien blijkt dat geïnteresseerden in politiek, surveys zinvoller en geloofwaardiger vinden dan zij die slechts een zwakke interesse vertonen in politiek ($r=0.22$, $p<0.0001$). Het verband tussen interesse in politiek en attitude ten aanzien van surveys kan ook getest worden door te kijken naar de meting van het eigenlijke stemgedrag. Mensen die tijdens het interview van 1995 verklaarden blanco of ongeldig gestemd te hebben bij de verkiezingen voor de Kamer, of zegden niet meer te weten op wie ze gestemd hebben, weigerden beduidend meer mee te werken aan het survey van 1999 dan zij die tijdens het interview van 1995 een partij opgaven (respectievelijk 24.44%, 27.27%, 29.27% weigeringen ten opzichte van 15.89%). Het hoogste percentage weigeringen (36.59%) is te vinden bij de groep respondenten die in 1995 geen antwoord gaven op de vraag naar hun stemgedrag. Het is te verwachten dat zij die in 1995 een onduidelijk antwoord gaven op de vraag naar hun stemgedrag, meer negatief zullen staan tegenover surveys dan anderen. Dit blijkt ook zo te zijn. Deze groep staat gemiddeld meer negatief tegenover surveys in het algemeen (een gemiddelde van 2.49 tegenover 2.24 met $t=4.92$, $df=264$, $p<0.0001$), heeft het survey als minder aangenaam (2.25 tegenover 2.06 met $t=4.17$, $df=2090$, $p<0.0001$) en minder makkelijk (3.04 tegenover 2.90 met $t=2.64$, $df=2089$, $p=0.0089$) ervaren.

Tenslotte kan er nagegaan worden of er een verband bestaat tussen de surveyattitudes en het vertrouwen dat mensen stellen in instituties. De algemene surveyattitude is immers een meting van het vertrouwen dat respondenten stellen in de zinvolheid en geloofwaardigheid van het surveyonderzoek. Omdat surveyonderzoek voorgesteld kan worden als een onderdeel van politieke beleidsvoering, kan men dus verwachten dat dit vertrouwen in surveyonderzoek verbonden zal zijn met het vertrouwen in politieke instellingen. Dit blijkt inderdaad zo te zijn. Er is een significant positieve relatie tussen de algemene surveyattitude en het vertrouwen dat de respondent stelt in de rijkswacht ($r=0.13644$), de politieke partijen ($r=0.14664$), de regering ($r=0.13187$), het parlement ($r=0.13656$) en de koning ($r=0.13209$). Weerom is de sterkte van de correlaties niet groot, maar is de richting wel in overeenstemming met de verwachting. Hoe meer vertrouwen de respondent stelt in deze politieke instellingen, hoe meer vertrouwen hij lijkt te hebben in het surveyonderzoek.

Er bestaan dus verbanden tussen attitudes van respondenten ten aanzien van surveys en opvattingen over enkele bredere algemene maatschappelijke topics. Ten gevolge van een selectieve uitval van respondenten met een negatieve houding ten opzichte van surveys, kan er een vertekening optreden in de antwoordverdelingen van de substantiële vragen. Zo blijkt bijvoorbeeld uit deze resultaten dat een enquête door de overheid, waarin gepeild wordt naar het vertrouwen van de burgers in het politieke apparaat, telkens een overschatting zal geven van dit vertrouwen. Wie geen vertrouwen heeft in de werking van de politiek, zal ook geen vertrouwen hebben in het onderzoek, en bijgevolg minder geneigd zijn mee te werken aan het onderzoek.

8. VERSCHIL PANELRESPONDENTEN - NIEUWE RESPONDENTEN

Een laatste onderzoeksvraag sluit aan bij de onderzoeksvraag in verband met non-respons. In paragraaf 6 is reeds gebleken dat de attitudes van respondenten ten aanzien van surveys samenhangen met de medewerking van deze respondenten in een volgende golf van het onderzoek. Respondenten die in 1995 positief stonden tegenover surveys, hebben een grotere kans om in 1999 nogmaals mee te werken dan negatieve respondenten. Indien deze trend zich herhaalt in opeenvolgende golven van het panelonderzoek, kan het zijn dat na een aantal golven enkel de positief georiënteerde respondenten overblijven. Dit kan getest worden door panelrespondenten (die reeds aan minstens één van de vorige golven van het onderzoek meegewerkt hebben) te vergelijken met nieuwe respondenten (voor wie dit een eerste dergelijke surveyervaring is). De bijhorende hypothese is dat panelrespondenten gemiddeld meer positief staan tegenover surveys dan nieuwe respondenten wegens een zelfselectie van positieve respondenten naar een volgende golf toe.

Om dit te testen worden de attitudes van panelrespondenten ten aanzien van surveys in het onderzoek van 1999 vergeleken met die van nieuwe respondenten. Panelrespondenten hebben reeds meegewerkt aan minstens één van de vorige golven, en worden opnieuw gecontacteerd in 1999. Nieuwe respondenten worden pas voor het eerst

in 1999 gecontacteerd. Zij dienen enerzijds om nieuwe kiezers op te nemen in de steekproef, en anderzijds om weggevallen panelrespondenten te vervangen. Ook in 1995 werden nieuwe respondenten opgenomen in de steekproef. Deze data zijn voor deze vergelijking minder geschikt omdat het toen ging om een kleine en zeer afwijkende groep nieuwe respondenten. Van de 2099 respondenten die in 1995 meegewerkt hebben, verlenen er nog 1461 hun medewerking in 1999 (=73.7%). Er werden in 1999 in totaal 718 nieuwe respondenten bereid gevonden om mee te werken. Dit komt overeen met een responsgraad van 54.5% (Meersseman e.a., 2001). De respons bij de nieuwe respondenten was dus beduidend lager dan bij de panelrespondenten, wat op zich al een aanwijzing kan vormen voor de aanwezigheid van een selectieve uitval. Deze grote uitval kan een vertekening tot gevolg hebben in de meting van de attitudes van de respondenten ten aanzien van surveys. Respondenten met een negatieve attitude tegenover surveys zijn immers minder geneigd om nog mee te werken dan respondenten met een positieve houding.

Om het verband tussen het al dan niet behoren tot een panel en de surveyattitudes te kunnen testen, moet eerst de vergelijkbaarheid van beide groepen aangetoond worden. Zijn de panelrespondenten en de nieuwe respondenten wel te vergelijken op vlak van enkele achtergrondkenmerken (geslacht, leeftijd, opleidingsniveau)? Bij de nieuwe respondenten moeten immers altijd een aantal nieuwe kiezers opgenomen worden. Deze respondenten waren in 1995 nog niet meerderjarig, en mochten toen nog niet gaan stemmen. In 1999 zijn zij wel in de steekproef opgenomen om een representatief beeld van de stemgerechtigde bevolking te kunnen garanderen. Het blijkt dat beide groepen inderdaad significant verschillen wat leeftijd betreft. Bij de nieuwe kiezers zijn er 27% jongeren (minder dan 35 jaar oud), terwijl in de panelgroep slechts 17% jongeren zijn. Er zijn geen significante verschillen ($p > 0.05$) wat betreft geslacht en opleidingsniveau. Ook op vlak van interesse in politiek is er geen significant verschil tussen nieuwe respondenten en panelrespondenten onder controle van leeftijd. Dit is zeer merkwaardig omdat er bij de panelrespondenten wel degelijk een selectie plaats vindt, zoals aangetoond in paragraaf 6.

We testen het verband tussen het behoren tot het panel enerzijds en attitudes ten aanzien van surveys en de evaluatie van het aangename karakter en de moeilijkheid van het interview anderzijds. Dit gebeurt steeds onder controle van leeftijd. De verwachting daarbij is dat de panelrespondenten meer positief zullen staan tegenover surveys dan de nieuwe respondenten. Dit blijkt echter niet uit de resultaten: in geen enkele leeftijdscategorie is er een significant verschil gevonden tussen de gemiddelden van de panelrespondenten en de nieuwe respondenten voor de algemene surveyattitude, noch voor de evaluatie van het aangename karakter van het interview, noch voor de beoordeling van de moeilijkheidsgraad. Zelfs als men de panelrespondenten beperkt tot diegenen die voor de derde keer meewerken (medewerking in 1991, 1995 en 1999), blijkt er nog steeds geen verschil te zijn tussen de panelrespondenten en de nieuwe respondenten met betrekking tot hun attitude ten aanzien van surveys. Nochtans blijkt uit paragraaf 6 dat er een selectie van respondenten met een positieve houding is opgetreden van 1995 naar 1999 toe.

De verklaring hiervoor kan misschien gevonden worden in de verschillende responsgraden in 1991 en 1999. De respons in 1999 bij de nieuwe respondenten (54.5%) lag

heel wat lager dan in de eerste golf van het panel in 1991 (66%) (11). Dit is een verschil van 11.5 procentpunten. Door de lage responsgraad in 1999 kan het zijn dat deze groep nieuwe respondenten reeds een zeer selecte groep is, die bestaat uit de meest positieve van de gecontacteerde personen. In 1991 zou deze selectie minder gebeurd zijn tijdens de eerste golf, maar pas in de volgende golven van het onderzoek. Men kan hieruit vermoeden dat de oorspronkelijke respondenten uit 1991 meer negatief stonden tegenover surveys dan de nieuwe respondenten uit 1999. Deze bewering kan echter niet getest worden omdat in 1991 de attitudes ten aanzien van surveys nog niet bevraagd werden. Er zullen dus andere variabelen moeten gezocht worden om deze twee groepen met elkaar te vergelijken.

Ten eerste kunnen we de nieuwe respondenten uit 1999 vergelijken met de respondenten uit 1991 op basis van enkele sociaal-demografische kenmerken. Als hier een verschil optreedt, is dit alvast een aanwijzing dat beide groepen verschillend samengesteld zijn. Onder de veronderstelling dat er in 1991 meer negatieve respondenten zijn opgenomen in de gerealiseerde steekproef dan bij de nieuwe respondenten van 1999, kunnen we veronderstellen op basis van de gevonden resultaten in paragraaf 4 dat er in 1991 meer vrouwen zijn opgenomen en meer lager opgeleiden. Wat betreft geslacht komt deze verwachting niet uit: er zijn niet significant meer vrouwen opgenomen in de gerealiseerde steekproef van 1991 dan in 1999. Ook leeftijd blijkt geen verschilpunt te zijn tussen de twee groepen. Er is echter wel een verschil te vinden in de verdeling van het kenmerk opleidingsniveau ($X^2=19.7314$, $df=2$, $p<0.0001$). Het opleidingsniveau van de nieuwe respondenten in 1999 was significant hoger dan van de respondenten in 1991. Het verschil in opleiding blijkt onder controle van leeftijd echter volledig te verdwijnen: het algemene opleidingsniveau is dus gestegen in de loop van die acht jaar.

We zouden de twee groepen ook kunnen vergelijken wat betreft hun score op enkele inhoudelijke variabelen (zoals gezamenlijkheidszin, politieke machteloosheid, interesse in politiek, vertrouwen in politieke instellingen) waarvan de relevantie ten aanzien van attitudes tegenover surveys reeds is aangetoond in paragraaf 7. Er zijn echter enkel voor interesse in politiek en het gevoel van politieke machteloosheid vergelijkbare data voor 1991 en 1999 beschikbaar. Uit paragraaf 7 is gebleken dat respondenten met een positieve houding tegenover surveys ook meer geïnteresseerd zijn in de politiek en zich minder politiek machteloos voelen. We verwachten dan ook dat de respondenten uit 1991 minder geïnteresseerd zullen zijn in politiek en zich meer politiek machteloos voelen dan de nieuwe respondenten uit 1999. Uit de resultaten blijkt inderdaad dat respondenten uit 1999 significant meer het politieke nieuws volgen via de media dan de respondenten in 1991 ($X^2=278.3202$, $df=4$, $p<0.0001$). In 1991 zegt 25% van de respondenten dat ze altijd of vaak het politieke nieuws volgen, terwijl dit bij de nieuwe respondenten in 1999 52% bedraagt. 72% van de respondenten uit 1991 beweren ook zelden of nooit anderen trachten te overtuigen van hun gelijk, terwijl slechts 52% van de nieuwe respondenten uit 1999 dit zelden of nooit doet ($X^2=113.5887$, $df=4$, $p<0.0001$). Er is echter geen significant verschil in de antwoord-verdeling bij de vraag of men zou gaan stemmen indien dit niet verplicht was. Ook verschillen de gemiddelde scores van beide groepen op de schaal van politieke anomie niet significant van elkaar.

Er zijn dus enkele aanwijzingen dat de groep nieuwe respondenten in 1999 anders is samengesteld dan de groep respondenten uit 1991. Dit zou een verklaring kunnen geven voor het ontbreken van een verschil wat betreft de attitudes ten aanzien van surveys tussen de panelrespondenten en de nieuwe respondenten in 1999.

9. BESLUIT

In de praktijk van het surveyonderzoek rijst al enkele jaren bezorgdheid over de verminderde bereidheid van mensen om mee te werken aan surveys. Uit de theorie o.a. de theorie van beredeneerde actie, cognitieve en sociaal-psychologische theorieën, lijkt de houding van respondenten ten aanzien van surveys een mogelijke verklaringsfactor te zijn voor responsgedrag. In dit kader is het erg vreemd dat surveyonderzoekers die toch zo rekenen op de medewerking van mensen, zo weinig afweten van de houding van het publiek tegenover hun onderzoeken. Op zijn minst zou elk onderzoek moeten afsluiten met een evaluatie door de respondent van het voorbije survey. Zulk een evaluatie kan immers waardevolle informatie bieden die de onderzoeker kan helpen om een volgend survey zo aantrekkelijk mogelijk te maken voor de respondenten.

Natuurlijk rijzen er bij een dergelijke meting van een houding ten aanzien van surveys methodologische problemen. Ten eerste ontbreekt er nu een standaard meetinstrument wat het moeilijk maakt om een overzicht te krijgen. Indien een dergelijk instrument ontwikkeld wordt, zal het makkelijker zijn om de attitudes van het publiek ten aanzien van surveys in de gaten te houden. Ten tweede blijft het zo dat respondenten met een negatieve houding ten aanzien van surveys niet meewerken aan surveys zodat het onmogelijk is over deze personen gegevens te verzamelen. Het zoeken naar methoden om over deze personen toch gegevens te verzamelen zal daarom een centraal probleem zijn in verder onderzoek naar attitudes ten aanzien van surveys. Een van deze methodes kan bijvoorbeeld zijn het herbenaderen van non-respondenten, eventueel via een andere methode van dataverzameling (zo kan non-respons in een persoonlijk interview opgevangen worden in een telefonische enquête). Ook kan het helpen om een beter beeld te krijgen van de interactie tussen de respondent en de interviewer aan de deur. Deze interactie heeft immers zowel met de respondenten als de non-respondenten plaats en kan waardevolle informatie bevatten over de attitude tegenover surveys (Loosveldt en Storms, 2001).

De vertekening in de steekproef kan immers gevolgen hebben voor inhoudelijke resultaten van het onderzoek. Attitudevragen in verband met politieke thema's lijken gerelateerd te zijn met de algemene attitude van de respondent ten aanzien van surveyonderzoek. Op zijn beurt is deze algemene attitude dan weer verbonden met enkele maatschappelijke waarden, zoals vertrouwen hebben in politieke instellingen en zich inzetten voor de gemeenschap. De schattingen van deze verbanden zijn echter vertekend door de non-respons, en worden waarschijnlijk zelfs onderschat. Om de grootte van de vertekening in de steekproef precies te kunnen inschatten zal het dus

belangrijk zijn om door verder onderzoek een goed beeld te krijgen van deze maatschappelijke waarden en de wijze waarop ze via attitudes tegenover surveys kunnen samenhangen met respons op surveys.

In dit panelonderzoek is er een samenhang geconstateerd tussen de attitudes tegenover surveys, zowel wat betreft de algemene houding tegenover surveys als de evaluatie van het aangename karakter van het voorbije interview en de moeilijkheidsgraad van het interview, en de (bereidheid tot) medewerking aan een volgende golf van het onderzoek. Dit is een aanwijzing voor de impact die attitudes ten aanzien van surveys kunnen hebben op non-respons. Daarom was het ook opmerkelijk dat panelrespondenten en nieuwe respondenten niet opvallend verschillen van elkaar wat betreft attitudes ten aanzien van surveys en de evaluatie van het interview. Een verklaring hiervoor was wellicht een verschillende respons in 1991 ten opzichte van de nieuwe respondenten in 1999. Attitudes ten aanzien van surveys kunnen op deze manier een aanwijzing geven inzake de mogelijke aanwezigheid van bias in de steekproef omwille van selectieve uitval. Meer "surveys on surveys" zijn daarbij noodzakelijk.

VOETNOTEN

- (1) De federale verkiezingen van 1995 en 1999, vielen samen met de regionale verkiezingen voor de Vlaamse Raad. In 1999 werd ook gestemd voor het Europees parlement.
- (2) Zowel nieuwe kiezers als vervangers voor weggefallen panelrespondenten.
- (3) Responsgraad berekend volgens definitie van Groves (1989).
- (4) Eigen berekening o.b.v. gegevens uit Carton e.a. (1993).
- (5) Een 'te kort'-antwoord kan enerzijds een uiting zijn van grote tevredenheid met het voorbije interview: de respondent vond het zo leuk dat het nog langer mocht duren. Maar anderzijds kan 'te kort' ook een uiting van ontevredenheid zijn: de respondent vindt dat hij zijn mening niet kwijt kon in het stramien van het interview.
- (6) Om te kunnen vergelijken zijn de scores telkens teruggebracht op een 5-puntenschaal.
- (7) Teruggebracht op een 5-puntenschaal.
- (8) Informatie verkregen uit contactbladen waarop interviewers voor elk(e) contact(poging) met een respondent de uitkomst noteren. Met dank aan Ann Carton voor het ter beschikking stellen van de gegevens. Voor 77 panelrespondenten (=11.85% van de totale non-respons bij panelrespondenten in '99) was geen informatie beschikbaar over de reden van hun niet-medewerking in 1999.
- (9) Bestaat uit respondenten die ziek (28) zijn, overleden (24), verhuisd (32), of op langdurige vakantie of zakenreis (3).

- (10) Deze schaal bevat de volgende items: 'iedereen moet eerst voor zichzelf zorgen en zijn belangen verdedigen', 'omdat men altijd water bij de wijn moet doen als men met anderen omgaat, gaat men best niet teveel met anderen om', 'wat telt zijn geld en macht, de rest zijn praatjes', 'het nastreven van persoonlijk succes is belangrijker dan te zorgen voor een goede verstandhouding met je medemens', en 'men moet steeds zijn eigen plezier nastreven en zich niet teveel van anderen aantrekken'.
- (11) Eigen berekening o.b.v. gegevens uit Carton e.a. (1993).

BIBLIOGRAFIE

- AJZEN, I. & FISHBEIN, M. (1980), *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- BARUCH, Y. (1999), Response Rates in Academic Surveys. *Human Relations*, 52(4), 421-438.
- BEERTEN, R., BILLIET, J., CARTON, A. & SWYNGEDOUW, M. (1997), *1995 - General Election Study. Flanders, Belgium. Codebook and Questionnaire*. Leuven: KUL - ISPO.
- BREEN, R. (1996), "Regression Models. Censored, Sample Selected, or Truncated Data". *Series: Quantitative Applications in the Social Sciences (111)*. London: Sage.
- BREHM, J. (1993), *The phantom respondents: opinion surveys and political representation*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- CARTON, A., SWYNGEDOUW, M., BILLIET, J.B. & BEERTEN, R. (1993), *Source book of the voters' study in connection with the 1991 general election: Flanders - Belgium*. Leuven: ISPO.
- CARTON, A. & BEERTEN, R. (1996), Onderzoek naar de politieke houdingen van de Vlamingen - Tweede bevraging. Steekproeftrekking, nonrespons en representativiteit. *ISPO-Bulletin 1996/25*. Leuven: KUL - Departement Sociologie.
- CIALDINI, R.B., BRAVER, S.L. & WOLF, W.S. (1993), *Predictors of nonresponse in government and commercial surveys*. Paper presented at the Fourth International Workshop Household Survey Nonresponse, Bath.
- COUPER, M.C., SINGER E. & KULKA, R.A. (1998), Participation in the 1990 decennial census - Politics, privacy, pressures. *American Politics Quarterly*, 26(1), 59-80.
- DE HEER, W.F. & ISRAELS, J.J. (1992), *Nonresponse trends in Europe*. Paper presented at the Joint Statistical Meetings of the American Statistical Association, Boston.
- EVANGELISTA, F., ALBAUM G., POON P. (1999), An emperical test of alternative theories of survey response behaviour. *Journal of the Market Research Society*, 41(2), 227-244.
- FESTINGER, L. (1957), *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.

-
- FISHBEIN, M. & AJZEN, I. (1975), *Belief, Attitude, Intention, and Behavior. An Introduction to Theory and Research*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- GOYDER, J. & LEIPER, J.M. (1985), The decline in survey response: a social values interpretation. *Sociology*, 19(1), 55-71.
- GOYDER, J. (1986), Survey on Surveys: Limitations and Potentialities. *Public Opinion Quarterly*, 50 (1), 27-41.
- GOYDER, J. (1987), *The Silent Minority: Nonrespondents in Sample Surveys*. Cambridge: Polity Press.
- GROVES, R.M. (1989), *Survey Errors and Survey Costs*. New York: Wiley.
- GROVES, R.M., COUPER, M.P. & CIALDINI, R.M. (1992), Understanding the decision to participate in a survey. *Public Opinion Quarterly*, 56, 475-495.
- GROVES, R.M. & COUPER, M.P. (1998), *Nonresponse in household interview surveys*. New York: Wiley.
- HEIDER, F. (1946), Attitudes and cognitive organization. *Journal of Psychology*, 21, 107-112.
- HEIDER, F. (1958), *The psychology of interpersonal relations*. New York: Wiley.
- HOX, J., DE LEEUW, D. & VORST, H. (1995), Survey Participation as Reasoned Action; a Behavioral Paradigm for Survey Nonresponse. *Bulletin de Méthodologie Sociologique*, 48(Sept.), 52-67.
- KROSNICK, J.A. (1991), Response Strategies for coping with the cognitive demands of attitude measures in surveys. *Applied Cognitive Psychology*, 5, 213-236.
- LESSLER, J.T. & KALSBECK, W.D. (1992), *Nonsampling error in surveys*. New York: Wiley.
- LOOSVELDT, G. & STORMS, V. (2001), *The relevance of respondents' attitudes towards surveys*. Paper presented for the 12th International Workshop on Household Survey Nonresponse, September 2001, Oslo, Norway.
- MARQUIS, KENT H. (1977), Survey Response Rates: Some Trends, Causes and Correlates. *Health Survey Research Methods*. National Center for Health Services Research: Research Proceedings Series. U.S. Dept. Of Health, Education and Welfare, 3-12.
- MATHIOWETZ, N.A., DEMAIO, T.L. & MARTIN, E.A. (1991), *Political Alienation, voter registration and the 1990 Census*. Paper presented at the annual conference of the American Association for Public Opinion Research, Phoenix.
- MEERSSEMAN, E., BILLIET, J., DEPICKERE, A. & SWYNGEDOUW, M. (2001), *1999 General Election Study. Flanders-Belgium. Codebook: Questions and Frequency tables*. Leuven: ISPO - Interuniversitair Steunpunt Politieke-Opiniononderzoek. K.U.Leuven.
- PETTY, R. & CACIOPPO, J.T. (1986), *Communication and persuasion: Central and peripheral routes to attitude change*. New York: Springer.
- ROGELBERG, S., FISHER, G., MAYNARD, D., HAKEL, M. & HORVATH, M. (ip), *Attitudes toward surveys*. Paper presented at Society for Industrial and Organizational Psychology, St.Louis, 1997.
- SCHLEIFER, S. (1986), Trends in Attitudes Toward and Participation in Survey Research. *Public Opinion Quarterly*, 50(1), 17-26.

-
- SINGER, E. MATHIOWETZ, N.A. & COUPER, M.C. (1993), The impact of privacy and confidentiality concerns on survey participation. The case of the 1990 census. *Public Opinion Quarterly*, 57, 465-482.
- SJOBERG, G. (1955), A Questionnaire on Questionnaires. *Public Opinion Quarterly*, 18, 423-427.

